

PAPER DETAILS

TITLE: BASKURTÇA SÖZ VARLIĞI ÜZERİNE NOTLAR

AUTHORS: Mustafa ÖNER

PAGES: 89-100

ORIGINAL PDF URL: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/722247>

BAŞKURTÇA SÖZ VARLIĞI ÜZERİNE NOTLAR

Mustafa ÖNER*

Özet

Makalede Başkurtçanın bazıları tamamen kendisine özgü $s > h$, $\zeta > s$ gibi ses özelliklerinin yanı sıra özellikle söz varlığı üzerinde durulmaktadır. Burada tartışılan sözler Seyfi Kudaş ve Mostay Kerim gibi Başkurtçanın klasik iki yazarının söz varlığında belirlenmiştir. Bu 20 söz, Başkurtçanın klasik karşılaştırma konusu olan Tatar yazı dilinin standart sözlüğünde değil Tatar diyalektolojik sözlüklerinde bulunmuştur. Böylece Çağdaş Türk yazı dillerinin standart söz varlıkları ile ağızlarına ait söz varlıkları sorununa dikkat çekilmektedir.

Anahtar kelimeler: Başkurtça, söz varlığı, Başkurt ağızları, Mostay Kerim, Seyfi Kudaş.

Abstract

In the article, the lexicon of Bashkir is especially argued together with phonetic characteristics such as $s > h$, $\zeta > s$ that some of them is entirely peculiar to Bashkir. The words argued in the article the vocabularies of Seyfi Kudaş and Mostay Kerim who are classical author of Bashkir. These twenty words have been looked up in dialectological dictionaries of Tatar, not in standard dictionary of Tatar written language which is subject of classical comparative subject. Thus, it has been pointed out that the matter is between standard lexicon and dialectological lexicon of modern Turkic languages.

Key words: Bashkir language, Bashkir lexicology, Bashkir dialectology, Mostay Kerim, Seyfi Kudaş.

Türk lehçeleri arasında kavmî adlandırma ile Kıpçak grubunda ve coğrafi olarak da Kuzey Türkçesi içinde sınıflandırılan Başkurtça, genel ses yapısı, tarihî ve gramerlik ses olayları bakımından tamamen kendisine has denebi-

* Prof. Dr., Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi

lecek özellikleriyle dikkat çeker. Tatarca ile çok yakın ve hatta paralel olan şekil bilgisi özelliklerine rağmen, Başkurtçadaki $s > h$; $\varsigma > s$ gibi tarihî ses değişimleri, ünlülerin ileri derecede dudak uyumu ve ünsüzlerin benzeşmesi gibi özellikleri, onu Tatarcadan ayırmaktadır. Başkurtça, bunlara karşılık Kazakçada da rastlanmayan ses özellikleriyle Türkoloji çalışmalarında ilgi çekici hale gelmiştir.

Başkurtça, ses ve şekil düzleminin yanı sıra, söz varlığı bakımından da en yakınında yer alan Tatar yazı dilinden farklı özel bir kadroya da sahiptir. Tatar sözlüğünde bulunmayan bu grup sözler, Başkurtçayı, Kıpçakça ve dolayısıyla Eski Türkçeye bağlayan, kendisine has bir söz varlığı oluşturmaktadır. Burada, Başkurtça söz varlığı genel bir tasvir biçiminde çizilerek, bu Başkurtçaya özgü söz varlığı, XX. yüzyılın önde gelen iki yazarının, Seyfi Kudaş ve Mostay Kerim'in bilgisayar ortamına aktarılmış şiirlerine dayanarak örnekleriyle ele alınacaktır. Bu yolda Başkurtça kendisine her bakımdan en yakın yazı dili olan Tatarca ile karşılaştırmalı olarak incelenecek ve Bayçura ile Garipov'un karşılaştırmalı çalışmalarındaki gibi Tatarca üzerinden örneklendirilecektir.

1. Başkurtça Söz Varlığının Genel Tasviri

Başkurtçada Türk Dil Tabakası

Genel Türk diline ait söz varlığı elbette Başkurtçanın da temelidir. Eski anıtlarından sınırlı düzeyde izleyebildiğimiz Kıpçak Türkçesi söz varlığı, bugün doğal bir yazı dili olan Başkurtçanın zengin yapısı içinde bütün boyutlarıyla yaşamaktadır.

Ege Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Eski Türk Dili Ana Bilim Dalı Arş. Gör. M. Yasin Kaya tarafından yürütülen bir araştırma sonucu, bu alanda en zengin sözlük kaynağımız olan *Başkort Têlênêñ Hüzlêğê*'nin toplam 55 000 olan söz varlığı 37 200 baş maddesi, alıntılar ve konu (*tematik*) başlıkları biçiminde işlenmiştir. Bildirideki bu genel tasvirde, Arapça, Farsça ve Rusça alıntılarla ilgili kısmında M. Y. Kaya'nın bu çalışmasının sonuçlarından yararlanılacaktır.¹

Genel Türk dili söz varlığı, aşağıda örneklenen ünsüzlerdeki düzenli tarihî ses olayları sonucunda Başkurtça söz varlığını oluşturmuştur.

Başkurtça Ünsüzlerde Düzenli Tarihî Ses Olayları

b- ~ p- (Söz başında)

Bşk. *bılsıraķ* “çamurlu; kirli” ~ Tat. *pıçraķ* “çamurlu; kirli” [krş. Kıp. balçık ~ balşık “killi çamur, balçık”].

Bşk. *bêş-* ~ Tat. *pêç-* “biçmek” < Kıp. *biç-* “biçmek”.

¹ M. Yasin Kaya'ya bu çalışmasının sonuçlarını kullanma fırsatı verdiği için teşekkür ederim.

Bşk. *batşa* ~ Tat. *patşa* < Fars. *pādšāh* “padişah” (Başkurtçadaki genel *b*-eğilimi bu eski alıntıları bile etkilemiştir, bu sözün benimsenmesi sürecinde sözün aslındaki *p*- > *b*- olarak gelişmiştir).

Bşk. *bısak* ~ Tat. *pıçak* “bıçak”.

Bu örneklerin de ışığı altında, Başkurtça *p*- ile başlayan sözlerin Rusçadan yapılan geç alıntılar olduğunu ve bu biçimleriyle donuklaşıp kaldığını düşünebiliriz. Nitekim *Başkort Tělə Hüzləğě* (BTH) içindeki 926 adet söz başı *p*-maddesinin sadece 20 tanesi Farsça, 736 tanesi Rusça geri kalanı da bunların yapım ekli türevleri olarak çıkmıştır.

s ~ ç (Başta, ortada, sonda)

Bşk. *sañğı* ~ Tat. *çañğı* “kayak, kızak”

Bşk. *sıgım* ~ Tat. *çıgım* “masraf”

Bşk. *seseک* ~ Tat. *çeçek* “çiçek”

Bşk. *kosak* ~ Tat. *koçak* “kucak”

Bşk. *mahay-* ~ Tat. *masay-* “böbürlenmek, kibirlenmek; gururlanmak”

Bşk. *osra-* ~ Tat. *oçra-* “karşılaşmak, rastlamak”

Bşk. *ağas* ~ Tat. *ağaç* “ağaç”

Bşk. *kilges* ~ Tat. *kilgeç* “gelince”

h ~ s (Başta, ortada)

Bşk. *havlık* ~ Tat. *savlık* “sağlık”

Bşk. *hiž-* ~ Tat. *siz-* “sezmek”

Bşk. *huñ* ~ Tat. *soñ*

Bşk. *elhěre-* ~ Tat. *elsěre-* “halsizleşmek; zayıflamak; yorulmak”

Bşk. *haran* ~ Tat. *saran* “cimri”.

y- ~ c- (Başta)

Bşk. *yěber-* ~ Tat. *ciber-* “göndermek”;

Bşk. *yop* ~ cöp “çift” (Garipov 1972, 97)

Bşk. *yıyıv* ~ Tat. *cıyuv* “toplama”

Bşk. *yeyev* ~ Tat. *ceyev* “yayan”

Bşk. *yöy* ~ Tat. *cöy* “dikiş; katlanma veya dikiş yeri”

Bşk. *yuy-* ~ Tat. *cuy-* “yitirmek, kaybetmek”

ś ~ s (Ortada, sonda)

Bşk. uśal ~ Tat. usal “yaramaz, kötü”

Bşk. baśıv ~ Tat. basuv “tarla”

Bşk. taśma ~ Tat. tasma “kurdele”

Bşk. tiśbě ~ Tat. tisbě

Bşk. tōś ~ Tat. tös “renk”

Bşk. tupaś ~ Tat. tupas “kaba” (krş. Dmitriev 1955, 253).

ž ~ z (Ortada, sonda)

Bşk. ožon ~ Tat. ozın “uzun”

Bşk. kıžıl ~ Tat. kızıl “kırmızı, kızıl”

Bşk. izēlēv ~ Tat. izēlēv

Bşk. irēkhēž ~ Tat. irēksēz “özgürlüksüz”

Bşk. hüž ~ Tat. süz “söz”

Bşk. möğöž ~ Tat. möğēz “boynuz” (krş. Dmitriev 1955, 251).

Başkurtça Ünlülerde Düzensiz Tarihî Ses Olayları

İki yazı dili arasındaki düzensiz ünlü değişimleri belirleyici değildir ve önemsizdir: krş. Bşk. ayran ~ Tat. eyren “ayran”; atay ~ eti “baba”; ēyek ~ iyek “çene”; ila- ~ yıla- “ağlamak”; öndeş- ~ ěndeş- “seslenmek”; ulay ~ alay “öyle”; unda ~ anda “onda, orada”; unday ~ andıy “onun gibi” (Garipov 1972, 82-83).

Başkurtça Ünlülerde Düzenli Tarihî Ses Olayları

Oysa 6 ünlüde ortak biçimde gerçekleşen şu düzenli ve tarihî değişim, Tatarca ve Başkurtçanın konuşma dili olarak uzun geçmişlerinde aynı alt yapı etkisinde yaşadığını açıkça göstermektedir:

e- > i- : et > Bşk., Tat. it “et”; er > Bşk., Tat. ir “erkek”; el > Bşk. Tat. il “ülke, il”; teñ > Bşk., Tat. tiñ “denk”; kel- > Bşk., Tat. kil- “gelmek”; keç- > Bşk. kis ~ Tat. kis- “geçmek”; keñ > Bşk., Tat. kiñ “geniş” (Ehmetyanov 1988).

i- > ě- : bir > Bşk., Tat. bër “bir”; biz > Bşk. bēž, Tat. bēz “biz”; til > Bşk., Tat. tēl “dil”; it > Bşk. Tat. ēt “it, köpek”; il- > Bşk., Tat. ěl- “bağlamak”; tiş > Bşk., Tat. tēş “diş”; silk- > Bşk. hēlk- ~ Tat. sēlk- “silmek”; piş- > Bşk., Tat. pēş- “pişmek”; birinçi > Bşk. bërēnsē ~ Tat. bërēnčē “birinci”.

o- > u- : bol - > Bşk. Tat. bul- “olmak”; kol > Bşk. Tat. kul “el; kol”; orun > Bşk. Tat. urın “yer”; ot > Bşk. Tat. ut “ateş; ılık”; tok > Bşk. Tat. tuk “tok”; otur- > Bşk., Tat. utır- “oturmak”.

ö- > ü- : köp > Bşk. Tat. küp “çok”; öç > Bşk. üs ~ Tat. üç “öç”; kör- > Bşk., Tat. kür- “görmek”; öpke > Bşk., Tat. üpke “akciğer; öfke”.

u- > o-: *tur-* > Bşk., Tat. *tor-* “durmak”; *kul* > *kol* “kul, köle”; *ol* > Bşk. Tat. *ul* “o”; *uzak* > Bşk. *ozak* ~ Tat. *ozak* “uzun süre”; *uç-* > Bşk. *os-* ~ Tat. *oç-* “uçmak”; *tut-* > Bşk., Tat. *tot-* “tutmak”; *tuz* > Bşk. *toz* ~ Tat. *toz* “tuz”; *kuş* > Bşk., Tat. *koş* “kuş”; *muñ* > Tat., Bşk. *moñ* “keder, hüznün”.

ü- > ö-: *kün* > Bşk., Tat. *kön* “gün”; *tüş-* > Bşk. Tat. *töş-* “inmek”; *kül* > Bşk. Tat. *köl* “kül”; *yüz-* > Bşk. *yöz-* ~ Tat. *yöz-* “yüz”; *üç* > Bşk. *ös* ~ Tat. *öç* “üç”; *kün* > Bşk., Tat. *kön* “gün” (krş. Öner 1998, 12)

Başkurtçada Alıntı Söz Varlığı

Başkurtçada Genel Türk Dili tabakasının yanı sıra belli bir oran tutan alıntı sözler de vardır. Bunları da aşağıdaki gibi örneklendirip Başkurt sözlüğündeki oranlarını vermek istiyoruz:

Arapça-Farsça

Genel Türk dilinin eski komşuluk ilişkileri sonucu oluşan Arapça-Farsça alıntılar, doğrudan doğruya Başkurtçada da yer almıştır. BTH’de Arapça madde başı 2577 adet (yüzde 6,9) ve Farsçadan alıntı madde başı ise 543 adet (yüzde 1,4) olarak belirlenmiştir. Başkurtçadaki Arapça-Farsça sözler, şu ses değerleriyle alıntılanmıştır: *Alla*, *ażan*, *amin*, *ramazan*, *enbiye*, *xeyêr*, *tevbe*, *ervax*, *şaytan*, *yebrazil*, *ğazrail*, *xaj*, *ayıt*, *yennet*; *xożay*, *ferêşte*, *beyğember*, *gonah*, *axun*, *ğilêm*, *felsefe*, *ısul*, *möderris*, *xelfe*, *elifba*, *yahelet* “cehalet”, *yafa* “cefa”, *yavap* “cevap”, *hüret* “suret, biçim”, *havap* “sevap”, *habın* “sabun” *fızaker* “fedakâr”.

Rusça

Özellikle XX. yüzyıl Sovyet döneminde artan Rusça alıntılar BTH’de 7038 adetle, sözlüğün yüzde 18,9 oranına ulaşmış ve aşağıdaki örneklerdeki gibi söz varlığının her alanına yayılmıştır:

Abrikos “kayısı”, *abstrakt* “soyut”, *avtomat* “otomatik tüfek”, *binokl* “dürbün”, *vizit* “ziyaret”, *granata* “bomba”, *demobilizatsiya* “terhis”, *depressiya* “buhran, sıkıntı”, *durak* “ahmak”, *duxovka* “fırın, ütü”, *zaçet* “sınav”, *ideologiya* “ideoloji”, *izolatsiya* “tecrit, izolasyon”, *kanikul* “okul tatili”, *kartoçka* “kart, fiş”, *magistrat* “belediye meclisi”, *marşrut* “güzergâh, yol”, *pojar* “yangın”, *polkovnik* “albay” *proletar* “proleter, emekçi”, *revolver* “tabanca”, *registratsiya* “kayıt”, *satellit* “uydu”, *têlêvizor* “televizyon”, *fextovaniye* “eskirim”.

Moğolca

Başkurtçada henüz sayısını tam belirleyemediğimiz Moğolca alıntılara dayanan bir söz kadrosu da vardır. Bölgenin bütün dillerine yerleşen *darhan* “vergiden muaf bey”, *daruga* “kumandan, başkan”, *karağul* “karakol”, *casak* “yasa, kanun, ceza”, *ulus* “halk, millet; devlet; ülke”, *nökür* “arkadaş, yoldaş”,

noyan “sahip, efendi, prens”, *kurultay* “meclis, kurultay” gibi Altın Ordu dönemi yönetici diline ait alıntılarının yanı sıra, aşağıdaki örneklerde görüleceği üzere sözlüğün her alanına ait başka alıntılar da gözlenmektedir:

Bşk. **alağan** “el ayası” < Moğ. *alaga(n)* “avuç içi, aya” (Eren 36; Lessing 43)

Bşk. **běyeley** “baş parmak eldiveni” < Moğ. *begelei* “eldiven” (Eren 40; Lessing 150)

Bşk. **elyeven** “sakar, sarsak” < Moğ. *elcigen* “eşek” (Eren 37; Lessing 495)

Bşk. **irkelen-** “sevgi için nazlanmak” < Moğ. *erkele-* “ana babaya sevgi ve muhabbet göstermek” (Poppe 336; Lessing 523)

Bşk. **ķabırġa** “kaburga” < *habirġa* “kaburga” (Poppe 337; Sertkaya 271; Lessing 1384)

Bşk. **ķarañġı** “karanlık” < Moğ. *harañġuy* “karanlık, koyuluk, karalık” (Poppe 337; Sertkaya 272; Lessing 1442)

Bşk. **ķaźa-** “çakmak, dikmek” < Moğ. *hada-* “kakmak, çakmak” (Poppe 337; Lessing 1390)

Bşk. **makta-** “övmek” < Moğ. *magta-* “övmek, yüceltmek” (Poppe 336; Lessing 812)

Bşk. **mañlay** “alın” < Moğ. *mañlay* “alın; yüz, beniz” (Poppe 336; Lessing 823).

Bşk. **nuķta** “yular” < Moğ. *nokto* // *noġtu* “yular” (Poppe 336; Eren 40; Lessing 918)

Bşk. **sıźa-** “dayanmak, tahammül etmek” < Moğ. *ķida-* “yetmek, dayanmak, üstesinden gelebilmek” (Lessing 282).

Bşk. **siber** “güzel” < *ķeber* “temiz, pak; arı, duru” (Poppe 336; Lessing 269).

Bşk. **siraķ** “sağlam dayanıklı (ip)” < Moğ. *ķigirag* “kuvvetli, güçlü; katı sağlam” (Eren 37; Lessing 287).

Bşk. **tuķta-** “durmak” < Moğ. *togta-* “durmak, dinmek, istirahat etmek” (Lessing 1257).

Bşk. **ulya** “ele geçen mal, ganimet; kazanç” < olca “kazanç; ganimet” (Poppe 337; Lessing 954).

Bşk. **uram** “yol” < Moğ. *orum* “yol, keçi yolu” (Eren 40; Lessing 973).

2. Tatarcada Bulunmayan Başkurtça Söz Varlığı

Başkurtça ve Tatarca, coğrafya, tarih ve kavmi bakımlardan ortaklaşmış olsalar da Başkurt edebî dilinin klasiklerinden Seyfi Kudaş ve Mostay Kerim’in

şairlerinden belirleyip not ettiğimiz aşağıdaki 20 söz, Tatar yazı dilinin söz varlığında yoktur. Oysa Başkurt edebî diline ait olan bu sözleri Tatar ağızlarında birebir bulduk. Bu karşılaştırma için Tatarcanın standart sözlüğü olan ABDULLIN İ.A. (vd.) ile Tatarcanın ağız sözlükleri olan TTDS (1969) ve TTDS (1993) gibi kaynakları karşılaştırmalı olarak kullandık. Seyfi Kudaş ile Mostay Kerim'in söz varlıklarında belirlediğimiz ve "Başkurt yazı diline özgü" sözler diyebileceğimiz 20 söz şunlardır:

1. Bşk. **aldır** "kadehten büyük, yayvan kap, kase"

Aldır, aldır kıymızı, / Batman-batman yüke balı... "Kadeh kadeh kıymızı / Fıçı fıçı ihlamur balı..." Mostay Kerim.

(krş. Tat.-Diy. *aldır* "kadeh" TTDS 1993, 26).

2. Bşk. **artmakla-** "sırtlamak, yüklenmek".

Artmaklap al da ildēñ avır yögön, / Atla alğa, his qaramay artıña!.. "Sırtlayıp al da ülkenin ağır yükünü, / Yürü ileri, hiç bakmadan ardına!.. Seyfi Kudaş.

(krş. Tat.-Diy. *artmak* "deriden veya keten kumaştan yapılmış at heybesi, çanta" TTDS 1969, 46).

3. Bşk. **bevël-** "salınmak; durduğu yerde iki tarafa sallanmak"

İzēlde tulqın bevēlēp / Yarzarzı qağa... "İdil'de dalga salınıp / Sahili döver..." Mostay Kerim. (krş. Tat.-Diy. *bevël-* "sallanmak, sarsılmak" TTDS 1969, 102).

4. Bşk. **bırğıt-** "fırlatmak, atmak"

Tartıp sıgarayık ayzı / Bolot artınan, / Bırğıtayık kilmēşektē / Ayzıñ aştınan! "Çekip çıkaralım ayı / Bulut ardından, / Fırlatalım yabancıyı / Ayın altından!" Mostay Kerim.

(krş. Tat.-Diy. *bırğıt-* "atmak, fırlatmak" TTDS 1969, 100).

5. Bşk. **bıvat** "asır, yüzyıl"

Höyregen ul bıvat yuldarınan / Yaźmış arbahınıñ avırın. "Sürümüş o yüzyıl yollarından / Yazgı arabasının ağırını." Mostay Kerim.

(krş. Tat.-Diy. *buv* (*kul buv*) "bilezik" TTDS 1993, 59).

6. Bşk. **bıyma** "keçeden yapılan, konçlu kışlık ayakkabı"

Kışka ingen kēvēk, tolop kēyēp, / Bıyma höyrep inmēm qartlığıma. "Kışa girer gibi, palto giyip, / Kışlık pabuç giyip girmem ihtiyarlığıma." Mostay Kerim.

(Tat.-Diy. *pima* "keçe çizme" TTDS 1993, 63).

7. Bşk. **böt-** “sona ermek, bitmek; yavaş yavaş yok olmak”

Ejelderžen kırkıv böttö indë, / Ežemderžen kırkıp yeşe. “Ecelden korkmak bitti artık, / İnsandan korkup yaşıyor.” Mostay Kerim.

(krş. Tat.-Diy. *böt-* “ocak yanıp bitmek” TTDS 1993, 72).

8. Bşk. **böte** “bütün, hepsi”

Astı davıl böte işkterën, / Težrelerën isķë öyzeržëñ. “Açtı rüzgâr bütün kapılarını / Pencerelerini eski evlerin.” Seyfi Kudaş.

(krş. Tat.-Diy. *böte* “bütün” TTDS 1969, 109)

9. Bşk. **bura** “kiler gibi yerlerde yiyecek, un gibi şeylerin koyulduğu ayrı bölme”.

Başıvžarža aşılk ҡotorop uñğan, / Bıyıl tulı bulır buralar. “Tarlalarda tahıl bereket vermiş, / Bu yıl dolu olur ambarlar.” Mostay Kerim.

(krş. Tat.-Diy. *bura* “kütük duvar” TTDS 1993, 61)

10. Bşk. **ese** “anne”

Tıvğan yërëm – tuğan esem minëñ, / Şefket mēnen tulğan bişëğēm. “Öz memleketim, öz anamdır benim, / Şefkatle dolu beşiğim.” Seyfi Kudaş.

(krş. Tat.-Diy. *eçi* “yenge” TTDS 1969, 549)

11. Bşk. **kıra** “tamamen”

Yërže, kükte könö-tönö nēmëts kıra / Üstërgende batır yëğët rëspublikam! “Yerde gökte gece gündüz Alman tamamen / Büyütürken kahraman genç cumhuriyetimi!” Seyfi Kudaş.

(krş. Tat.-Diy *kıra* “ot yığımı, öbek” TTDS 1993, 148).

12. Bşk. **möyöş** “köşe, bucak”.

E möyöşte ütken yavža / Yëñëp kaytkan kılıs tora, / Bër ul ğına kını eşende / Tınıs tora. “Oysa köşede, geçen akında / Yenip gelen kılıç durur, / tek o kını içinde / Sakin durur.” Mostay Kerim.

(krş. *mögöş* ~ *miyëş* “köşe” TTDS 1993, 231, 222).

13. Bşk. **semle-** “alınmak; içlenmek”

Şul yërge ҡolloҡ bıғавı / Tëyep kiltërges nēmëts, / Minëñ ğersël avıldaşım / Semlenmey ҡalhın imëş! “Şuraya kölelik bukağısını / Taşıyıp getirince Alman, / Benim alingan köylüm / İçerlemeden kalacakmış sözde!” Seyfi Kudaş.

(krş. Tat.-Diy. *çemnen-* “içerlemek; gayretlenmek” TTDS 1969, 500)

14. Bşk. **señğildek** “salıncak”

İñ yaratkan matur bişek yırın köylep, / Höyöp altın señgëldekke haldı hinë.
“En çok sevdiği ninniye söyleyip, / Severek altın beşiğe koydu seni.” Seyfi Kudaş.

(krş. Tat.-Diy. *çiñgëldëk* “kendir beşik” TTDS 1993, 356)

15. Bşk. **sınyır** “zincir”

Tożak oşa, altın sınyır bulıp kükte, / Böyök İvan manarahın aşu üte. “Tuzak uçuyor altın zincir olup gökyüzünde, / Büyük İvan kulesi üzerinden geçiyor.” Mostay Kerim.

(krş. Tat.-Diy. *çincır* “zincir” TTDS 1993, 361).

16. Bşk. **sıvalt-** “azaltmak; belli bir düzeni yok etmek; yolunu, izini kaybetmek.

Küzlëkter his kötmegendë kürhettë / Hattı sıvaltırılık itëp işeptë. “Gözlükler hiç beklemezken gösterdi / Hattı yok sayılacak haliyle hesabı.” Seyfi Kudaş.

(krş. Tat.-Diy. *çibalt-* “karıştırmak” TTDS 1969, 493).

17. Bşk. **tomra-** “sıcaklık yaymak, sıcak hisler yaymak”

Tomrap torğan kara karağattı, / Aşığa-aşığa özöp, kulğa aldıñ... “Sıcak sıcak duran kara böğürtleni, / Tez tez koparıp ele aldın...” Seyfi Kudaş.

(krş. Tat.-Diy. *tomra-* “hava kapalı olmak” TTDS 1969, 418)

18. Bşk. **yarganat** “yarasa”

Qay bėrevzer yañğızlıkta / Yeşerge tırışalar, / Yarganat töslö yukka / Tınlıkka hırışalar. “Bazıları yalnızlıkta / Yaşamaya çalışırlar, / Yarasa gibi boşuna / Sakinliğe yaklaşırlar.” Seyfi Kudaş.

(krş. Tat.-Diy. *yarganat* “zifiri karanlık” TTDS 1993, 110).

Sonuç

Türk yazı dillerinde görülen siyasi veya kültürel ayrımlar gibi olmayan, dilin tarihî ve doğal bir yayılımı üzerinde görülen ağızlardaki özellikler, bugüne kadar karşılaştırmalı ve bir bütün olarak ele alınmamıştır.

Bu küçük örnekte ortaya çıktığı üzere, alıntı türleri bile Tatarca ile ortak olan ve ancak belli ses denklikleri ile Tatarcadan farklılaşan Başkurt yazı dilinin kendisine özgü belli bir söz kadrosu da vardır. Tatar yazı dilinde geçmeyen, dolayısıyla ses denklikleri ile izlenemeyen bu sözlerin ise Tatar ağızlarında yaşadığı belgelenmektedir.

Aynı işlemi tersinden Tatarcaya ait sayılan sözler için yaptığımızda da Başkurt ağızlarında bunları belgelemenin mümkün olacağını düşünüyoruz. Genel Türk dilinin geniş alanında, coğrafi yayılıma göre doğal bir farklılaşmanın ya-

şandığı ağızların yanı sıra; yazı dillerinin tarihî ve siyasi şartlarla biçimlenmiş olduğu ve bu anlamda da doğal değil kültürel bir karakter taşıdığı, hatta zaman zaman yapay siyasî sınırlara dayandığı ortaya çıkmaktadır.

Son dönemde Türk yazı dillerinin yapılarını öğrenmeye ve özelliklerini birbiriyle karşılaştırmaya yönelik ülkemizdeki Türkoloji biliminin, Türk Dünyası'nın zengin ağız malzemesini de dikkate alması yararlı sonuçlar verecektir.

Kaynaklar

- Abdrzakov K. S. vd. (1966) *Tatarça - rusça süzlëk*. Moskva.
- Abdullayev E. Z. (1992) Azerbaycan – Moğol Dil İlişkileri. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten*-1987, 1-9.
- Abdullin İ. A. vd. *Tatar tëlñeñ aňlatmalı süzlëğ* I: 1977, II: 1979, III: 1981, Kazan.
- Bayçura, Ü. (1959) *Zvukoy stroy tatarskogo yazıka, eksperimental'no-fonoteçeskiy oçerk, Çast I*, Kazan.
- (BTH) Kaya, M. Y., *Başkort Tëlñeñ Hüzlëğ Üzerinde Söz Varlığı İncelemesi* (basılmamış dizin).
- Dmitriev, N. K. (1927) Etude sur la phonetique bachkire. *Journal Asiatique*, T. 210, Avril-Juin 1927.
- Dmitriev, N. K. (1950) *Başkort tëlñeñ grammatikahı*, Öfö: “Başgosizdat”.
- Dmitriev, N. K. (1955) Soglasnie š i ž tyurkskih yazıkah. *Issledovaniya po sravnitel'noy grammatike tyurkskih yazıkov*. I Fonetika. Moskva: “Akademiya NAUK SSSR”
- Ehmetyanov, R. G. (1988) Ob “ı” i “ä” – Yazıkah drevnego srednego povolj'ya. *Tatarische Etymologische Studien II*, Szeged: “Studia Uralo-Altaica” 209-229.
- Eren, H. (1950) Sibirya Türk Dillerinde Moğol Unsurları. *Türk Dili Belleten*, Seri III, 14-15, 35-43.
- Garipov, T. M. (1972) *Başkirsko-tatarskie yazıkovie paralleli* (Materialı k sravnitel'noy grammatike kipçakskih yazıkov Uralo-Povolj'ya) Ufa.
- Garipov, T. M. (1979) *Kıpçakskie yazıki Uralo-Povolj'ya*. Oıpıt sinhroničeskoy i diahroničeskoy harakteristiki, Moskva: “Nauka”.
- Kaya, M. Y. (2005) Mostay Kerim'in Şiirleri, Giriş-Metinler-Sözlük, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, XXXV+277.
- Kiyëkbayev, J. G. (1957) *Başkort Tëlñeñ Fonetikahı*, Öfö.
- Krueger, J. R. Eski Türkçede Moğolca (çev. M. S. Kaçalın) <http://www.manas.kg/pdf/sbd-4-15.pdf>.
- Lessing, F. D. (2003) *Moğolca-Türkçe Sözlük*. Çeviren: Günay Karaağaç, Ankara: “Türk Dil Kurumu Yayınları: 829/1-2,”
- Näsiri Abdülkayyum *Lehçe-i tatari*. Kazan, I: 1895, 226; II: 1896, 106.

- Öner, M. (1995) Başkurt Türkçesinden Metinler. *Ege Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi* Cilt: VIII, 66-114.
- Öner, M. (1998) *Bugünkü Kıpçak Türkçesi*. Ankara: "Türk Dil Kurumu Yayınları: 703"
- Öner, M. (1999) Tatar, Başkurt ve Kazak Sözlükleri. *Kebikeç -İnsan Bilimleri İçin Kaynak Araştırmaları Dergisi*, yıl: 4, sayı: 7-8, 115-129.
- Özşahin, M. (2005) Seyfi Kudaş'ın Şiirleri, Giriş-Metinler-Sözlük, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, XXXIX + 295.
- Poppe, N. (1962) Die Mongolischen Lehnwörter im Komanischen. *N'meth Armağanı* (Haz. J. Eckmann, A. S. Levend, M. Mansuroğlu) Ankara: "Türk Dil Kurumu Yayınları: 191" 331-340.
- Poppe, N. (1962) *Bashkir Manual, Descriptive Grammar and Texts with a Bashkir-English Glossary*. Bloomington: "Indiana University Uralic and Altaic Series, Volume 36"
- Safiullina, F. S. (1999) *Hezërgë tatar edebi tëlë, Leksikologiya*. Kazan: "hetër".
- Schönig, C. (2000) Mongolische Lehnwörter im Westoghusischen. Wiesbaden: "Harrasowitz Verlag"
- Sertkaya O. F. (1992) Mongolian Words and Forms in Chagatay Turkish (Eastern Turki) and Turkey Turkish (Western Turki). *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten-1987*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları: 545, 265-280.
- TTDS (1969) *Tatar tëlënëñ diyalektologik süzlëğë* (Tözüçëler: N. B. Borhanova, L. T. Mahmutova, Z. R. Sadiykova, G. K. Yakupova) Kazan.
- TTDS (1993) *Tatar tëlënëñ diyalektologik süzlëğë* (Tözüçëler: F. S. Bayazitova, D. B. Ramazanova, Z. R. Sadiykova, T. H. Heyretidinova) Kazan: "Tatarstan Kitap Neşriyatı"
- Toparlı, R.; Vural, H.; Karaatlı, R. (2003) *Kıpçak Türkçesi Sözlüğü*. Ankara: "Türk Dil Kurumu Yayınları: 835".